

Türkiye’de Milliyetçi Kimliğin Dinî Temelleri

Gülbeyaz KARAKUŞ¹

Öz

Osmanlı’ya girişi ve zamanla kurtuluş seçeneklerinden biri hâline gelmesi ile milliyetçilik, yoğun tartışmaların da konusu olmuştur. Bir yandan Müslüman-Türk unsur için birleştirici bir unsur, diğer yandan İslâmcı anlayışa alternatif bir söylem ortaya koyması ile sapma olarak görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında dini ihtiva eden milliyetçilik anlayışı, birlikte hareket etmeyi sağlamışsa da, sonrasında dinin dışarıda bırakılması ve bilhassa İslâmcı anlayışın pasifize edilmesi ile kurucu ideoloji başka birçok etmenle birlikte yurttaş merkezli etnik bir milliyetçiliğe evrilmiştir. Bu durum Milli Mücadele’nin başlangıcında görünen “birlik” anlayışını zaafa uğratarak 1950 sonrası koşulların değişmesi ile birlikte dinle bezeli bir milliyetçilik anlayışında İslâmcıların da etkin olduğunu görüyoruz. Çalışmada, İslâmcı-muhafazakâr cenahın 1950 sonrası hangi sâiklerle milliyetçi anlayış etrafında hizalandığı sorusunun cevabı aranırken, “devlet” olgusu etrafında şekillenen “milliyetçi-mukaddesatçı” dönüşümün anlatı inşası üzerinden şekillenen “devlet bizim” ya da “biz devletiz” anlayışı ve “devlet-din” özdeşliği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, yurttaşlık, din, anlatı.

Religious Fundamentals of Nationalist Identity in Turkey

Abstract

With its entry into the Ottoman Empire and becoming one of the liberation options over time, nationalism has also been the subject of intense discussions. On the one hand, it was seen as a unifying element for the Muslim-Turkish element, and on the other hand, it was seen as a deviation with the fact that it put forward an alternative discourse to the Islamist understanding. Although the understanding of nationalism containing religion enabled to act together at the founding stage of the Republic of Turkey, the founding ideology evolved into a citizen-centered ethnic nationalism with many other factors after the exclusion of religion and, in particular, the pacification of the Islamist understanding. While this situation weakened the understanding of "unity" that appeared at the beginning of the National Struggle, with the change of conditions after 1950, we see that the Islamist were also active in a nationalism understanding adorned with religion. The article seeks to answer the question of which motives the Islamist-conservative side aligned around the nationalist understanding after 1950, while the understanding of “the state is ours” or “we are the state” shaped by the narrative construction of the “nationalist-sacred” transformation shaped around the phenomenon of “the state” and the identicalness of “state-religion” were put forward.

Keywords: Nationalism, citizenship, religion, narrative.

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author: Dr. Öğr. Üyesi Gülbeyaz Karakuş, Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, gkarakus@uludag.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3837-8095

1. Giriş

Milliyetçilik modern bir olgu olarak kabul edilmekle birlikte, Michael Billig, milliyetçiliğin ulus-devletleri meydana getiren ve devamlılığını sağlayan bir ideoloji olarak ele alınacaksa, belirli bir sosyal tarihsel konuma sahip olması gerektiğini ifade eder. (Billig, 2002: 29) Söz konusu sosyal tarihsel konuma dayanan milliyetçilik, kimi düşünürlere göre bir tahayyülken, (Anderson, 2014) bazı düşünürlere göre “ıcad”a (Hobsbawm, (2006) dayalıdır. Anthony Smith milliyetçiliği, “bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir hareket” olarak tanımlamakta (Smith, 2014: 122) ve milliyetçiliğin modern dünyada en zorlayıcı kimlik miti olduğunu ifade etmektedir. (Smith, 2014: 9) Zorlayıcı olmasının sebeplerinden biri, farklı kisveler hâlinde tezahür edebilmesinden gelmektedir. Bu kisveler; aidiyeti, etnisiteyi, ortak geçmişi, ideal birliğini vb. imleyebilir. Osmanlı’dan başlayarak Cumhuriyet dönemine de hâkim olan milliyetçilik ideolojisi de bu farklı kisvelerin farklı zamanlardaki görünümü olmuştur.

Smith’in söz ettiği, birlik ve özerkliğin sağlanmasındaki süreçlere baktığımızda Osmanlı’dan itibaren milliyetçiliğin kabaca üç aşamada yol aldığını görebiliriz: Osmanlı son dönemi ve Millî Mücadele döneminde beka söylemine dayanan “şuur/millî şuur”; Cumhuriyet’in erken döneminde “sınıfsız, etnik milliyetçilik; kararlı ve yer yer güç söylemine dayalı bir ideoloji” ve 1950 sonrası daha mutedil bir ifade kazanmaya çalışan dinle ilişkili bir milliyetçiliğin “milliyetçi-mukaddesatçı” bir ideoloji olarak görünümü.

Osmanlı’da bilhassa azınlıkların politik milliyetçiliğinin öne çıkması ile “millî şuur” diyebileceğimiz bir yaklaşım gelişmeye başlamıştır. Öncelikle kültürel bir pekiştirici olarak millî şuur; azınlıkların bağımsızlık hareketlerinde öne çıkan milliyetçilik ideolojisi karşısında hakları ve mağduriyetleri dillendirilmeyen Türk unsuruna yönelik gelişmiştir. Bu minvalde Osmanlı aydınlarında, “Türkçülük” diyemesek de millî bir bilincin geliştiğini söyleyebiliriz. Bu dönemdeki millî şuur, bir ideolojiden ziyade dışarıdan gelen saldırıyı karşılayacak bir savunma hattı olarak belirmiştir.

Sonrasında özellikle Balkan Savaşları sürecinde, İttihat ve Terakki iktidarının Türk milliyetçiliğini öne çıkarması ile milliyetçilik politik bir kimlik olarak belirmeye başlamıştır.

Bu durum Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde de aynı şekilde devam etmiş ancak kültürel milliyetçiliğin varlığını sürdürmesinde engel teşkil etmemiş; Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde Ziya Gökalp’in kültürel milliyetçiliği benimsenmiştir. Milliyetçilik, yeni kurulan ulus-devletin temel yapı taşlarından birisi olarak görülmüş ve ulus inşasından yeni rejimin dizaynına kadar da etkili olmuştur.

Resmî ideolojinin milliyetçilik anlayışı tarihî bir zemine dayanmakla birlikte şekillenışı ve biçim kazanması Millî Mücadele ve sonrasına tekabül etmektedir. Politik bir kimlik olarak milliyetçiliğin, Cumhuriyet’in kuruluş aşamasında ve sonrasında ulus-devleti tahkim eden bir anlayış olarak belirlediğini görüyoruz. Öncesinde çok uluslu bir yapı olan Osmanlı Devleti’nde “ayrıştırıcı” bir işlev gören milliyetçilik, yeni kurulan ulus-devlette “birleştirici” bir unsur hâline gelmiştir.

Cumhuriyet’i var eden ideolojinin eklektik yapısı, milliyetçiliğin de algılanışında yukarıda sözü edilen daha genel aşamaların dışında farklı dönemlendirmeler yapılmasına imkân sağlamaktadır. 1924’e kadar olan dönemde milliyetçiliğin zaman zaman dinî milliyetçiliği de anımsatır bir şekilde, dinin başat unsur olduğu bir milliyetçilik olduğunu, 1924 sonrasının ise etnik kökene dayalı siyasal bir milliyetçiliğin tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Yapılan dönemlendirmede, 1924 sonrası döneme tekabül eden milliyetçilik aynı zamanda dinin ikamesi hâline gelmiştir. Bu ikamede, dışarıda kalan İslâmcı ya da İslâmî hassasiyete sahip kesimin Millî Mücadele döneminde de öne çıkan Türk-Müslüman temsilleri içerisinde bir milliyetçilik algısı/çizgisi ile uzlaşma çabalarını görüyoruz. Cumhuriyet’in, kuruluş aşamasında dinle arasına koyduğu mesafede, sistemin içerisinde kalmak ya da sahip olduklarını “muhafaza” etmeye dayalı bir İslâmcılığın ya da İslâmî hassasiyetin kendisini milliyetçilik

safında hizalandığı süreç, sonrasında Demokrat Parti döneminde yine dinin başat unsur olduğu bir milliyetçiliğin öne çıkmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda, bilhassa İslâmcı, muhafazakâr düşünürlerin milliyetçi tutuma karşı mesafeli duruşunun 1950'li yıllara gelindiğinde hangi sâiklerle milliyetçi çizgiye yaklaştıkları çalışmanın temel sorusudur. Makalede, milliyetçiliğin Cumhuriyet'in erken dönemi ve sonrasındaki algılanışı, dönüşümü ve nihayetinde özellikle Demokrat Parti döneminde İslâmcı algıyı da içine alan milliyetçi-mukaddesatçı bir milliyetçilik anlayışının ortaya çıkma süreci ve "devlet-din" özdeşliği ele alınacaktır. Bu özdeşliğin ele alınmasından önce milliyetçilik anlayışının dönüşümü kadar İslâmcı ideolojinin dönüşümü üzerinde de durmak gerekmektedir.

19. yüzyılda anti-emperyal² bir söylemle ortaya çıkan İslâmcılığın Osmanlı fikir dünyasına yansımaları anti-emperyal ve ümmetçi bir anlayışla olmuştur. Zamanla bu anlayışın yerini bıraktığı Osmanlı düşünürünün, ilk kuşak İslâmcıları etkilediğini söyleyebiliriz. Sonrasında milliyetçi ideolojinin hâkim olmasıyla, İslâmcıların bir kısmını da kapsayacak şekilde Müslüman-Türk ya da din-devlet özdeşliğini pekiştiren bir yaklaşımla neticelenmiştir. Ümmetçi anlayışın modern bir olgu olarak "devlet"e araçsal yaklaşımı, Osmanlıyı ve sonrasında Türkleri merkeze alan düşünceyle birlikte ahlâkî değer yüklü "anlam"a kaymıştır. Çalışmada, Cumhuriyet'in erken döneminde yukarıda sözü edilen "araçsal" yaklaşımın dönüşümü ve milliyetçi-mukaddesatçı damarın devlet olgusuna yüklediği anlam ele alınmıştır. Bir yandan içerisinde "ümmetçi" anlayışı da barındıran çizgi devam etse de 1924 yılından sonra hâkim politikaların yönlendirmesi ile ulus inşası ve söz konusu inşanın Türklük ve yurttaşlık üzerinden şekillenmesi ile milliyetçi-mukaddesatçı bir çizginin belirginleştiğini söyleyebiliriz. Bu durum, "devlet", "devlet-din" ve "yurttaşlık" anlayışında açığa çıkmıştır. Bu sürecin ilerleyişi resmî ideolojinin milliyetçilik anlayışının şekillenmesi ile belirlenmiştir diyebiliriz.

2. Resmî milliyetçilik anlayışının seyri

Batı'daki kullanım şekli ile "nation" kavramı, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Türkçedeki "cins, kavim, ahali, millet" gibi kavramların dışında, "ümmet" kavramı ile de karşılanmış ve uzun bir süre de Osmanlı ahalisini imleyen bir kavram olarak kullanılmıştır. Hem Osmanlı ahalisini ifade etmesi hem de daha önceki kullanımı ile "dinî" anlamını koruması ile ümmet, Osmanlı aydını için milliyetçiliğin hem meşruiyetini sağlamış hem de milliyetçilik anlayışında dinî umdeleri koruduklarını göstermiştir. Sonrasında yine dinî bir anlamı havi *millet* kavramı aynı maksatla kullanılmaya başlanmıştır. Ancak millet kavramının dinî içeriği zamanla Türklükle doldurulurken, Türkçe dili de millet kavramına mündemiç olarak milliyetçilikle eş zamanlı siyasallaşacaktır. Bundan dolayı dönem aydınları; dil, dilin sadeleştirilmesini, Türkçenin yaygınlaştırılmasını milliyetçiliğin ve millet olmanın bir gereği olarak görecektir. Bu gereklilik, aydınları tarihe yönlendirirken bir yandan da bir ulus-devlet ve ulus kimliği tahayyülü ile hareket edilecektir. Bahsi geçen tahayyül henüz Kanun-ı Esasî'de kabul edilen "kendisini Osmanlı olarak gören herkesin Osmanlı" olduğu, "yurttaş temelli" milliyetçilik sınırlarındadır. Aynı yaklaşım Teşkilât-ı Esasîye'de de devam edecektir. Bu anlayış etnik söylemden sıyrılma çabası ile "civic milliyetçilik" olarak şekillenmekle birlikte, zamanla etnik söyleme evrilecek ve "vatandaş kimliği" üzerinden beliren milliyetçilik anlayışı zamanla Türklük üzerine inşa edilecektir (Toprak, 2012; 419). Bu da, resmî milliyetçilik anlayışının önce toprak (sonrasında etnik) ve yurttaş temelli bir milliyetçilik olarak belirmesini sağlamış ve "Türk yurttaşlığı" anlayışını ortaya çıkarmıştır.

² Anti-emperyal söylemle, siyasî tahakküme karşı bir duruş kastedilmektedir. İslâmcılar, modernleşme/Batılılaşma tarafında hizalanırken anti-emperyal tutum daha çok siyasî bir tutum olarak ortaya çıkıyor. Ancak teknolojik ve bilimsel gelişmeleri benimseme noktasında aynı tutumu sürdürmemiştir.

Yukarıda sözü edilen Türkçenin millet kavramına mündemiç hâle getirilmesi, Cumhuriyet döneminde Türklerin dışındaki etnik grupların da Türkçe konuşabildikleri ölçüde millete dâhil olabilecekleri ve yurttaş tanımına gireceği anlayışı ile devam etmiştir (Çağaptay, 2009: 92-93, Tanrıöver, 1928: 193-194).

Osmanlı aydınlarının romantize ettikleri -“milli şuur” bağlamında kültürel milliyetçilik olarak okunabilir- milliyetçilik algısının yerini, Balkan savaşları sonrasında politik milliyetçiliğin alması ile Cumhuriyet sonrası somutlaşacak Türklük inşasının, İttihat ve Terakki döneminde başladığını görüyoruz. Millî Mücadele başladığı dönemde, İttihat ve Terakki döneminden itibaren devlet politikası olarak yürütülen Türklüğün “politik kimlik” olarak inşası, siyaseten devam etmekle birlikte milliyetçilik ya da Türklük hâlâ din/İslâm üzerinden değerlendirilmekteydi. “Millet” ya da “millî” kavramı, dönem aydınlarında muhteva olarak seküler/ulusal bir algı ile karşılansa da, söz konusu algının umuma yaygınlaşması uzun zaman alacaktır. Dolayısı ile Millî Mücadele döneminde öne çıkan “milliyetçilik” anlayışı “dinî” nüvelerin ağırlıkta olduğu bir anlayıştır. Bu durum, Millî Mücadele kadrolarının, meşrûlaştırıcı işlevinden dolayı dini öne çıkarmalarının yanında, İslâm’ın hâlâ kurucu/birincil değer olduğu “millîlik” anlayışına sahip kitlelerin desteğini sağlamada etken olmuştur. Toplumsal hafızada dinin/İslâm’ın kurucu değer olması; sosyolojik olarak dinin hem politik hem de kültürel önemini koruması dinin yadsınmasının önüne geçmiştir.³ Din-milliyetçilik ilişkisinde milliyetçiliğin dinin ikamesi olması ve Türklüğün ulusal bir kimlik hâline gelmesinin gecikmesinin başlıca sebebi, Müslüman-Türk özdeşliğinin uzun süre zihinlerde yerini korumuş olmasıdır. Bu özdeşliğin halkın nazarında önemini yitirmemesi yanında, yurttaş tanımında resmî ideolojinin de kendisini bu özdeşlik üzerinden konumlandığını söyleyebiliriz (Çağaptay, 2009: 75).

Bu özdeşliğin devam etmesinin yanında yukarıda sözü edilen millî şuur evresinde ortaya çıkan *Turan* fikrine dayalı milliyetçiliğin sınırlarının da Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren daha gerçekçi bir çizgiye çekildiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde, öncesinde politik bir kimlik hâline getirilmeye çalışılan ‘Turancılık’ın yerine Anadolu milliyetçiliği⁴ ikame edilmiştir (Öğün, 2000: 127). Balkan Savaşı ve sonrasında “yeniden keşfedilen Anadolu”, bu dönemde politik bir milliyetçiliğin “ana yurdu” olarak şekillenmiştir. Ancak yeniden keşfedilen bu Anadolu, Atatürk’ün zihninde, Anadolu milliyetçiliğini savunanların dinî nüveli milliyetçilğinden sıyrılarak, antropoloji ve “icad” edilen bir “tarih”le Anadolu hâlini alacaktır (Öğün 2000: 132-133).

Cumhuriyet’in erken dönem siyasal milliyetçiliğinin Misâk-ı Millî ile sınırlı resmî anlayışıyla, Turan fikrine varan “uç milliyetçilik” arasındaki salınımın, zamanla resmî anlayışın lehine şekillendiğini görüyoruz. Bu şekillenışı, CHF’nin 1931 ve 1935 yıllarındaki nizamnâmelerinde millet ve milliyetçilik tanımlarından takip edebiliriz. 1931 yılında CHF’nin temel prensipleri içerisinde kabul edilen “dil, kültür ve ulus” birliğine dayalı milliyetçilik anlayışı, sonrasında Anayasa’ya eklenerek parti-devlet anlayışı ile devletin temel ilkelerinden biri olunca, resmî milliyetçilik dışındaki bütün anlayışları da dışarıda bırakacak bir kapsama ulaşmıştır (Koçak, 2008:37-43).

³ Eşref Edip, 1923 yılında kaleme aldığı yazıda, “milletin ruhundan doğan” Büyük Millet Meclisi’nin, Tanzimat’la başlayan, II. Meşrûtiyet’le tamamlanması beklenen “dini devletten ayırma” projesini engelleyerek din ve devletin tefrik edilmesinin önüne geçeceğini belirtir. Bu durum bir yandan Millî Mücadele’nin halk ve aydınlardaki yansımaları verirken bir yandan da devlet-din özdeşliğinin Cumhuriyet dönemine de taşınmasını sağlamıştır. Bkz. Eşref Edip, “Hâkimiyet-i Milliye Devrinde Hükümetin Takip Edeceği Yol”, *Sebilürreşad*, C. 22, 16.08.1923, s. 41-43.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, “Bizim için ne ittihad-ı İslâm ne de Turanizm mantıkî bir meslek-i siyaset olamaz itikadındayım.” ifadeleri ile İslâm birliği idealinin yanında Turancılığı da gerçekçi bulmadığını erken bir tarihte (1923) belirtmiştir. Bkz., Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1996, s. 20.

Millî Mücadele sonrasında Cumhuriyet'in erken dönemlerinden itibaren kurucu değer (din) yerini Batılılaşmaya/Batı modernliğine bırakmıştır (Akman, 2008: 81-90). Bu durum, öncelikle bir "beka" kaygısı ile benimsenen ya da gerekli görülen dine dayalı milliyetçiliğin, zamanla kendi değerlerini yarattığı bir ulus-devlet meydana getirmesiyle ilgilidir. Mezkûr ulus-devlet anlayışı, her şeyden önce Türk kimliğinin öne çıkarıldığı, kurucu unsur olarak görüldüğü bir temele dayandırılmıştır. Bundan dolayı Tekin Alp, Ziya Gökalp'in yukarıda sözü edilen dini dışarıda bırakmayan milliyetçilik anlayışını "teslis" olarak nitelendirecektir:

"[R]ahmetli üstadım **Ziya Gökalp**'in Türkçülüğü -tabir mazur görülsün- bir nevi tesliden ibaretti. Düsturu şu idi: 'Türk milletine, İslâm ümmetine, Avrupa medeniyetine mensubum.'

Yani Türkün millî vicdanının asırlarca müddet boyunduruk ve esaret altında tutan şeriat zihniyeti hâlâ vaziyetini muhafaza ediyor, henüz uyanan **Türk** millî vicdanını, rüşeym halinde iken ilk fırsatta boğmağa hazır duruyordu. Türkçülüğün teslis akidesine dahil garbcılığa gelince, bunun cevheri, mahiyeti, ve evsafı, ne garb kültürüne, ne millî vicdanla kabili telif olmayan teokratik akidelerle bir arada yürüyemeyeceği aşikârdı. Muhitin ve o devirdeki ahval ve şeraitin **Ziya Gökalp** Türkçülüğüne tahmil ettiği bu üç manevî kuvvet arasındaki zıddiyet ilk aksülâmel hareketi ile patlak vermekte gecikmeyecekti; ve hiç şüphe yok ki, şeriat devî, bu zayıf ve narin vücudlu iki nevzadı, bir lâhza içinde yutacaktı. ... (Alp, 1936:30-31, Vurgular Tekin Alp)

Tekin Alp'in dile getirdiği resmî milliyetçilik anlayışında her ne kadar din/şeriat, Türk milliyetçiliğini yutan bir "dev" olarak anlaşılabilir, yeni kurucu değer Batılılaşma/Batı modernliği olunca din tamamen dışarıda bırakılmamış, bir yandan modernleşmenin taşıyıcı bir aracı bir yandan da milliyetçiliğin dayandığı temel motivasyon olarak görülmüştür. Bilhassa vatandaş/yurttaş kimliğine dayalı milliyetçilik anlayışında hak ve ödevler bağlamında ödevlerin dinî bir sorumlulukla yerine getirilmesi ve bu yolla "millet" olma bilinci kazanılacağı yönündeki söylemlerde din öne çıkmıştır.⁵ Yurttaşlık vasıflarını dinî sorumluluk ve erdemlerle bezeyerek yurttaşların sorumlulukları milliyetçilik düzleminde değerlendirilmiştir.

2.1. Yurttaşlık ve milliyetçilik

Gerek modernleşme projesinde gerekse ulus inşasında araçsallaştırılan dinden devşirilen kudsîyetin ulusa, millete ve nihayet Türklüğe nispet edilmesi ile ilk dönemdeki dinî söyleme dayalı milliyetçilik, yerini zamanla etnik milliyetçiliğe bırakmıştır. Bu yeni durumda milliyetçiliği besleyen yine din olmuştur ancak bu kez ulus-devletin kendi değerleri çerçevesinde belirlediği "millî din" temel alınmıştır. Bir başka deyişle, "Din, millî ahlâkın resmî bir vecibesi olarak kurumlaşmaya" (Bora, 2015:125) başlamış ve vatandaşlık temelli milliyetçilikte sözünü ettiğimiz ödev sorumluluğu, bu kez "millî bir sorumluluk" ve ödev olarak "millî din" in üzerinden şekillenmiştir. Zaman zaman yaratılan yeni değerler zaman zaman ise İslâm dininden alınan değer ve ritüellerle beslenen bu milliyetçilik anlayışı, Cumhuriyet'in erken döneminde inşa edilen yurttaş kimliğinin "dinî bir sorumluluk" olarak kabulünü kolaylaştırırken; Demokrat Parti döneminde, Cumhuriyet'in erken döneminde bir şekilde dışarıda bırakılmış, dinî hassasiyeti yüksek kesimlerin aidiyet duygusunu pekiştirmelerinde yardımcı olmuştur. "İyi yurttaş, iyi Müslüman" anlayışı bir şekilde ulus-devlete yönelik ödevlerin yerine getirilmesini sağlarken, iyi yurttaşlık iyi Müslümanlığın bir gereği olarak görülmüştür.

⁵ Bunun en güzel örneği, askere yönelik yurttaş eğitiminde Ahmed H. Akseki'den yazması istenilen kitap ve Akseki'nin tutumudur. Bkz., Ahmed Hamdi Akseki, *Askere Din Dersleri*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1341-1344.

Din, yurttaşlık inşasında “muhayyel bir ulusa” duyulan aidiyetin, “katılım” üzerinden hissedilmesinde önemli bir etken olmuştur. Özellikle ödev ve sorumlulukların dinî kutsallıkla verilmesi bireyin kendisini “ulusun” bir parçası olarak kabul etmesini de kolaylaştırmıştır. Fertlerin içinde yaşadıkları topluma karşı sorumlulukları, sadece hukuk bağlamında değil aynı zamanda dinî ve ahlâkî bir sorumluluk olarak ortaya konmuştur. (İnan, 1930: 65-66). Yurttaşlığın bu şekilde siyasî ve ahlâkî bir sorumluluk olarak inşası, toplumun dindar kesiminin dinle özdeş gördükleri devlete mensubiyetini güçlendirmiş, söz konusu “millî din” anlayışı ile temellenen yurttaşlık anlayışının benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Yine 1924 Anayasası’nda sosyolojik olarak değil, ancak vatandaşlık itibarı ile Türk vatandaşı kabul edilen gayr-i Müslimlere karşı Türk olmayan Müslümanların Türklük çerçevesine dâhil edilmesi de bu benimsemeye etkenlerden biridir (Özbudun, 1998: 163).

Resmî ideolojinin, Atatürk’ün yurttaş ve Türklük tanımında da görüleceği üzere dil, kültür, ortak geçmiş ve gelecek tasavvuruna dayalı anlayışı (İnan, 1930: 25-26), bir yandan dinî umdeyi tanım dışında bırakırken bir yandan da kuşatıcı “yurttaşlık” söylemi ile dinî hassasiyeti yüksek kesimin geçmiş ve gelecek tahayyülü ile bu yurttaşlık tanımının içinde kendilerini görmelerini sağlamıştır. Bu yurttaşlık anlayışı, Müslüman-Türk söylemini de zamanla beslemiş ve “anlatı” üzerinden dine dayalı milliyetçiliğin çerçevesini de belirlemiştir.

3. Devlet-din özdeşliğinde milliyetçilik

Cumhuriyet’in erken dönemi için yukarıda sözü edilen “sınıfsız, etnik milliyetçilik” anlayışı “ikame” bir anlayış olarak ortaya çıkarken; Osmanlı’nın son dönemlerinde modernleşmeyi benimseyen İslâmcı aydınların, arzu etmedikleri şekilde yaşanan toplumsal değişimde dini tâbiri caizse olumsuz gidişatın önüne çekilecek bir set olarak görmeleri gibi, resmî ideoloji mensupları ve Türk milliyetçileri de aynı şekilde “milleti ifsad edecek” her türlü ideolojiye karşı din mihverî ile çıkmışlardır. Bu durumu da bir yandan özüne sahip çıkmak, bir yandan da bağımsız bir devlet ve millet olarak yaşamının ön koşulu olarak görmüşlerdir. Resmî milliyetçiliğin bu şekilde tezahürünün dışında S. S. Ögün’ün ifadesi ile Kemalizm’in politik ve kültürel modernleşme politikalarına karşı dinî muhtevayı haiz, Türk etnikliğine dayalı bir milliyetçilik de gelişmiştir (Ögün, 2000: 135).⁶

Millî Mücadele döneminde dine dayalı ya da dinin ana unsur olduğu milliyetçilik anlayışı sonrasında dönüşerek Türk kimliğinin inşasına yönelik olarak etnik milliyetçiliğe; Milli Mücadele sonrasında ise Osmanlı döneminden itibaren devam eden “dinî homojenlik”, “etnik homojenlik” politikalarına evrilmiştir. Böylelikle, alt kimliklerin de homojenleştirilme sürecinde sadece din değil, Türklük de öne çıkmaya başlamış, ancak bu Türkleştirme de büyük oranda “Sünnilik” üzerinden yürütülmüştür (Aktürk, 2015 :136). Homojen din anlayışına dayalı yaklaşım Cumhuriyet’in erken döneminde nüfus mübadelesinde Müslüman olmayan Türklerin “ulus aidiyetine” kabul edilmemeleri ile kendisini göstermiştir (Aktürk, 2015: 140).⁷ Yeni kurulan ulus-devlet kendisini “sınıfsız, katı bir toplum” olarak idealleştirirken, Tanel Demirel’in belirttiği gibi, “homojen milliyet anlayışı, korku üzerinden beslenen bir milliyetçilik, birlik ve beraberliği hem mümkün kılan hem de sembolize eden paternalist (hami) devlet anlayışı”nı beslemiş (Demirel, 2016: 169), aynı zamanda sonrasında dinî hassasiyete sahip

⁶ Benzer bir değerlendirme için bkz. Cizre-Sakallıoğlu, Ü.; “Historicizing the Present and the Problematizing the Future of the Kurdish Problem”, *New Perspectives on Turkey* 14, 1996.

⁷ Hamdullah Suphi Tanrıöver’in “Türk kimdir?” sorusuna verdiği cevap Türk-Müslüman özdeşliğini verdiği gibi ulus inşasında da bu özdeşliğin homojen din anlayışı üzerinden izhar edildiğini göstermektedir: “...Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türkdür. Biz onda dil birliği, din birliği ve dilek birliği arıyoruz.” Bkz. Hamdullah Subhi [Tanrıöver], *Dağ Yolu*, Ankara: Türk Ocakları Hars Heyeti Neşriyatı, 1928, s. 210-211.

olanların devlete sadakâtlerini de pekiştirmiştir. Bu sadakât zamanla dini dışarıda bırakmayan “anlatı inşası”⁸ üzerinden meşrulaştırılmış ve bir gerçeklik olarak da vazgeçilemez görülmüştür.

Homi Bhabha, milletlerin “kurgu” olarak bir anlatı inşası üzerine temellendiğini ifade eder (Bhabha, 2000). Bu tür bir inşa, Demokrat Parti döneminden başlayarak, İslâmcı ya da muhafazakârların milliyetçilik anlayışını hâl-i hazırın müphemliğinden kurtaran, geçmişin ve geleceğin üzerine kurulduğu bir mahiyet arz etmiştir. Bu durum, dışında bırakıldıkları “devlet” olgusuna olan kuşkuyu giderdiği gibi ona duyulan sadakâti de hem dinen meşrulaştırmış hem de “devlet”in yanında hizalanmayı kolaylaştırmıştır. Anlatıya dayalı ulus inşasında İslâmcı-muhafazakârları ikileme düşüren durum, genel olarak ulus anlatısının, kurucu-kurtarıcı atalar ve meşakkatli yolculukların sonucuna dayandırılması (Thiesse, 2010: 164) ile kendilerinin Cumhuriyet öncesi döneme duydukları bağlılıktır. Milliyetçilik söylemlerinde bu ikiliği aşmaların en önemli eşiği Türk-Müslüman, Devlet-İslam/Din özdeşliği olmuştur. Osmanlı’nın son dönemine hâkim olan “bekâ” söylemi, özellikle 1940 sonrası “komünizm tehdidi”ne karşı din ve mukaddesat üzerinden devam ettirilerek söz konusu özdeşlikler muhafaza edilmiştir.

Devlet-din özdeşliğinin önemini koruması Müslümanların devlet olgusu karşısında nasıl konumlanacağını da belirlemiştir. Cumhuriyet’in erken döneminde Türklük inşası üzerinden izhar edilen “resmî milliyetçilik”le halkın milliyetçilik algısı arasında farklılık olmasına rağmen halk - ve muhafazakâr - İslâmcı aydınlar- dinin belirleyici olmaktan çıktığı milliyetçilik politikalarını, daha çok “arızî/geçici” bir durum olarak görmüştür. Bu durum muhalif olmayan aydınlar ve basın tarafından da desteklenmiş, bilhassa İslâmî hassasiyeti bulunanlar için, dini ihtiva eden milliyetçilik söylemi ile bu “arızî” durumdan çıkılması sağlanmıştır. Bu “arızî”lik milliyetçi-mukaddesatçı söylemde “özüne sahip çıkmak”, “vatanın asıl sahibi” olmak üzerinden ortaya çıkmıştır. Tek Parti iktidarının sona erme süreci ile başlayan “özüne sahip çıkan” Müslüman-Türk kimliği, erken dönem baskısından kurtulmuş ancak dinî söylemin hâlâ kendisine yer bulamadığı bir dönemde itidalli bir söylemle var olmaya çalışmıştır.

Bu durum, Demokrat Parti iktidarında Tek Parti döneminde başlayan anti-komünizm söyleminin “muteberliği” ölçüsünde milliyetçi cephenin dindar niteliğini artırmasına sebep olmuştur. Ancak yukarıda da vurgulandığı üzere kendilerini “vatanın asıl sahipleri” olarak görenler, mevcut durumun arıziliğine karşın, Millî Mücadele’yi ve Millî Mücadele ruhunu benimseyen, oradan beslenen milliyetçilik etrafında birleşmişlerdir. Söz konusu milliyetçilik, yukarıda sözü edilen “anlatı inşası” ile tarihî bir meşruiyet sağlamış, bir yandan da rejimin, dini dışarıda bırakan milliyetçilik anlayışının sınırlarını yine rejime dayanarak genişletmiştir. Bunun en güzel örneğini Osman Yüksel’in, Serdengeçti Dergisi’nin ilk sayısında, “Biz bu vatanı ve bu milleti hangi zihniyetin, hangi imanın kurtardığını biliyoruz. Yeryüzünde müstakil tek Türk Milleti, tek Türk Devleti’yiz. ‘Met’e den Millî Mücadele’de can veren son şehide kadar büyük tarihin mesuliyetini omuzlarımızda taşıyoruz.” dediği yazısında bir yandan dini dışarıda bırakan ilk dönem Türk milliyetçiliğine ağır eleştiriler getirmesinde, bir yandan da rejimin dayandığı “kurtuluş/kuruluş” mitosunu benimsemesinde görürüz (Serdengeçti, 1944:3-4). “İrkçılık/Türkçülük” davası da yine Yüksel tarafından, “Millî Mücadelenin kara bağrında, Ankarada bir kıyamet koptu!.. Bu kıyamet hayra alâmetti!.. Şer gibi gösterildi...” (Serdengeçti, 1950: 3) şeklinde değerlendirilmiş ve Millî Mücadele ruhu ile dönemin milliyetçi anlayışı özdeşleştirilmiştir.

Yukarıda değinilen anlatı inşasının, bu dönem milliyetçilik anlayışını şekillendirdiğini görebiliriz. Kendisini devletin/vatanın asıl sahibi olarak konumlandıran muhafazakârlar/İslâmcılar, şanlı geçmiş

⁸ Homi Bhabha, ulusu bir anlatı süreci olarak tanımlarken zamanla “kurguya dayalı” milliyetçiliklerin de mezkûr anlatının inşa süreci olduğunu ifade eder. Ancak kurgu gerçek de olabilir.

ve “küllerinden doğan millet” anlatısı ile bahsedilen arızî durumu “tahfif” edici bir söylem benimseyerek hem tabanını konsolide etmiş hem de resmî ideolojinin de zaman zaman yaslandığı milliyetçi bir anlayış geliştirmiştir. Bilhassa “komünizm tehdidi” ve “yıkıcı öteki”ne karşı resmî ideoloji mezkûr milliyetçilik anlayışını destekleyen bir tutum sergilemiştir.

3.1. “Devlet” temelli milliyetçilik

B. Anderson milliyetçiliğin, “kendisini önceleyen, büyük kültürel sistemlerle” ilişkilendirilerek incelenmesi gerektiğini ifade eder. Bu kültürel sistemlerden biri dinî cemaat diğeri ise hanedanlık mülküdür (Anderson, 2014: 26). Kendisini Osmanlı bakıyesi olarak gören geç dönem muhafazakâr ya da İslâmcıları için söz konusu bu iki kültürel sistem; bir yandan ulus-devletin “seküler/etnik milliyetçiliğine entegre olmalarını sağlarken bir yandan da “temkinli” bir söylemle kendilerini dayandırdıkları bir kimlik hâline gelmiştir. Bu entegrasyonu kolaylaştıran, muhafazakâr aydınları “söylemlerinde” cesaretlendiren tutum; resmî ideolojinin ulus inşasında, “öteki”ne/ “kamu”ya karşı dinî sorumluluk yükleyen yurttaş anlayış olmuştur. Milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde de etkili olan söz konusu yurttaşlık anlayışı zaman zaman “seküler kutsallık” zaman zaman ise “dinî kutsallık”la anlaşmıştır.

Yurttaş kimliğini ve sorumluluğunu kutsayan bu anlayışı dışında, bir yandan “dinî cemaat” ve “hanedanlık mülkü”ne dayalı milliyetçilik bir yandan “seküler milliyetçilik” arasında kalan muhafazakârları, rejimle aynı çizgiye çeken, “öteki” düşmanlığı ve bu düşmanlığın “din” üzerinden yapılması olmuştur. Bu anlayışa örnek olarak “Türk inkılâbı” için en büyük tehlike olarak gösterilen komünizm ve irticanın tanımlarının duruma göre değişmesini ve ihtiyaca göre “kullanılmasını” gösterebiliriz. Bir askerî törende komutanın, Kuleli öğrencilerini komünizm ve irtica tehlikesine karşı uyarırken, “Yeşil tehlikeden ne kadar nefret ediyorsan kızıl tehlikeye karşı da o kadar uyanık ol... çünkü kızıl tehlike; din, mukaddesat, şeref, namus, milliyet, vatan, tarih” düşmanı olduğu yönündeki ifadelerinden anlaşıldığı üzere yurttaş sadâkatinin bu dönemde de din üzerinden sağlandığını görüyoruz (Sebilürreşad, 1950: 122-123). Bu tutum, “rejim sahipleri”ne karşı kendilerini “devletin/vatanın asıl sahibi” olarak görenler için, “itidalli” bir milliyetçilik söylemi üzerinden devletle özdeşliğini pekiştirirken, aynı zamanda itirazlarının “devlet”e değil, rejim sahiplerine olduğu yolundaki savunmalarını güçlendirecektir.

Resmî milliyetçiliğin, ihtiyaç duyulduğu anda dini, kültürel bir miğfer olarak görmesi ve kullanması milliyetçi-mukaddesatçı cephenin, devletle aralarına konulan “geçici/arızî” mesafeyi kısaltmıştır. Zira “devlet”in mukaddes bir “kavram” olarak her türlü düşmana karşı korunması gerekmektedir. İ. Hakkı Danişmend, “beynelmillecilik” adı verilen ideolojinin “vatan, hudut, devlet” gibi “mukaddes” kavramların yok olmasını hedeflediği ile ilgili uyarıyı da aynı özdeşlik üzerinden yapacak ve ekleyecektir: “Netice olarak Beynelmilleciler Türk milletinin devletinden, istiklâlinden, vatanından, dininden ve milliyetçiliğinden vazgeçmesini istiyorlar demektir.” (Danişmend, 1953: 276-281)

Aynı şekilde; 1953 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçe görüşmelerinde Maraş vekili Abdullah Aytemiz, önce İslâm’ın “Cumhuriyetçi” yapısı ve sonrasında da terakkiye engel olmadığı ve nihayet “vatan muhafazasına”, “milletin hâkimiyet ve efendiliğine” verdiği ehemmiyetten, kıymetten söz ederek “Cumhuriyet idaresinin, Türk inkılabının kabul ettiği esasları, gayeleri” İslâm hukukunun zaten emrettiği üzerinde duracaktır. İslâm’ın “bu kaideleri”nin “inkılabın kuvve-i müeyyidesi ve manevî teminatı” niteliğinde olduğunu belirterek hem “Türk inkılabını” benimseyerek inkılabın dışında kalmayacak hem de din ve ulus-devlet değerlerinin özdeşliğini öne çıkaracaktır. Aytemiz devamında yukarıda sözü geçen “millî din” anlayışı çerçevesinde yurttaşlık üzerinden devlet temelli milliyetçilik anlayışını ifade ederek, “hudut boyunda bir gece nöbet bekleyen bir erin bir ay nafîle ibadet etmesinden daha hayırlı olduğu” şeklindeki hadis-i şerifle “vatan muhafazasını” delillendirecektir (TBMM Zabıtları, C. 20, 1953: 526-530). Yine Ömer Rıza Doğrul, “millî birliği” tesis

eden “Türk inkılabı”nı öne çıkarırken millî birliğin önemli unsuru olarak “Türk ruhu”na işlemiş olan İslâm/din unsurunu da sayacaktır (Doğrul, 1947:2-16). Bu durum 1950 sonrası da devam etmiş özellikle millet olma bilinci daha da ötesi Türklük dinle özdeşleştirilmeye devam etmiştir:

“Dindar bir Türk, mânen daha sağlam bir Türk’dür. Zirâ milliyet sosyal kıymetler sıralanılışından müteşekkil bir iç kuruluşun terkididir. Bu ictimâî değerlerin başında kudsiyyet hükümleri gelir. Kudsiyyet hükümlerinin kaynağı (Din)dir. (Allah) ve (iyilik) esâsları, ruhumuza en derin, en mânevî ve en insânî değerleri bağışlar. Türk’ün dînini mühmel sayan ferd, hangi pâyede sanılırsa sanılsın, sâdece Türk bile değildir; zîra bu vatanda yüzde 99 yurtdaş, Müslüman oğlu Müslümandır.” (Tanrıku, 1952: 20)

İslâmcıların/muhafazakârların kendilerini, bu özdeşlik üzerinden “vatanın/devletin asıl sahibi” olarak görmelerinin en önemli sebeplerinden biri yeni kurulan ulus-devlette inşa edilmeye çalışılan yurttaş kimliğinde Türklüğün, öncelikli olarak “seküler, aydınlanmış, şehirli/medeni” (Gürpınar, 2011:161) olarak kurgulanması ve karşısına, bunların dışında kalanlar olarak irticanın yerleştirilmesi olmuştur. D. Gürpınar, Kemalist milliyetçiliğin bu anlamda “olması gereken bir millet” üzerine, geleceğe matuf bina edildiğini ifade eder (Gürpınar, 2011:161). Bu minvalde muhafazakâr ya da dinî hassasiyeti öne çıkaran milliyetçiliğin, sadece gelecekteki bir tahayyülden değil, kendilerini aslî unsur olarak gördükleri, romantize edilmiş, kahramanlık ve hamasetle müzeyyen bir geçmişten de beslendiğini söyleyebiliriz. Şimdiyi ıskalayan bu tahayyül, kendisini Türk etnisitesi üzerinden değil, din üzerinden ifade eden bir milliyetçilikle tanımlamıştır. Milliyetçi-mukaddesatçı ideolojinin, izlenilen resmî politikayı devlet mitosuna -devlet olgusunu kutsallaştırması olarak okunabilir - üzerinden reddedemeyiş ile ancak geçmiş tasavvuru ile temellendirilmiş “özüne sadık”, “aslına bağlı” bir toplum, nesil ve gelecek idesi arasında kalışı söz konusudur. Resmî politikayı karşısına alamayışının, reddedemeyişinin temel sebebi hem otoriteye olan itaati hem de “fırsat kollayan” ötekidir. Bu öteki, dönem dönem değişmekle birlikte çok partili hayata geçişle birlikte komünizmle somutlaşmıştır.⁹ Komünizm veya başka bir düşmana karşı reddedemediği ama bir “tamlik duygusu” ile kendisini de ait hissedemediği resmî anlayışla birlikte hareket etmeyi, ona hizmet etmeyi de dinî bir vecibe olarak görmekten vazgeçemeyecektir. Vazgeçemeyişin önemli bir sebebi olan “dinî” tutum, Türk-Müslüman özdeşliği ve Türkiye’nin bütün Müslümanların ve Türklerin “milliyet ve hürriyet kabesi” olduğu anlayışına olan bağlılıktır. Bu bağlılık “devlet” olgusunun da kutsallaştırılmasını sağlayacaktır. (Doğan Güneş, 1947: 82) Bundan dolayı da devletin ihtiyaç duyduğu her anda, “dışında bırakıldığı politik katılımı” göz ardı ederek, dinî ve millî bir vecibe olarak hazır bulunacaktır. Öyle ki kendisini her zaman karşısında konumlandığı “Amerika/Batı’yı” memnun etme konusunda onların istediği politikanın izlenmesini de devletin “âli menfaatleri” gereğince destekleyeceklerdir (Edip, 1950: 65-77) Bu vazgeçemeyişin arkasında ise büyük oranda “devlet bizim” ya da “biz devletiz” hissiyatının varlığını sürdürmesi söz konusudur. Komünizm “tehdidi ve tehlikesi”ne karşı Demokrat Parti’nin de hükümet programında “her türlü aşırılığa” karşı olmak ilkesinin içerisinde komünizmle irticanın birlikte anılmasına da” aynı gerekçe ile karşı çıkmışlardır (Edip, 1950: 65-77). Devletin asıl sahibi söylemi ile politik bir manevrayla karşı olunan Komünizm’in en büyük muarızı olarak kendilerini konumlandıkları ve devletle birlikte dinî bir vecibe olarak mücadele etme bilinci geliştirmeleri de aynı minvaldedir. Bu durumda “dışında/dışarıda” bırakıldıkları “güçle/iktidar”la kurdukları

⁹ Kore Savaşı’na asker gönderme konusunda 1950 yılında yayımlanan Serdengeçti Dergisi’nin 11. sayısında, esasen “yabancı menfaatler için Türk çocuklarının can vermesine razı olmayız” denilecek ancak Rusya ve dolayısı ile Rusya’nın yaymaya çalıştığı Komünizm’in tehdidi altındaki Türkiye için bunun kaçınılmaz olduğu vurgulanacaktır. Bkz. Serdengeçti Dergisi, “Kore Meselesi”, Eylül, 1950, C.4, S.11, s. 8. Yine başka bir sayıda, Mehmetçiğin Kore’ye giderek orayı da “vatan” ettiği ifade edilecektir. Osman Yüksel, “Aslan Mehmetçik”, Serdengeçti Dergisi, C.5, S.13, s.5.

“varoluşsal” bağı sarsacak her türlü tehdit ve saldırıya karşı, “rejimden/devletten” önce cephe almışlardır ve buna uygun bir milliyetçilik veya millî kimlik inşa etmişlerdir. John Plamenatz’ın egemen milliyetçiliğe karşı meydana çıkan milliyetçilikler için yaptığı, “Hâlihazırda söz sahibi olmadıkları bir medeniyet ortamında eşit kabul edilme çabası içinde, deri değiştirmek, kendileri için millî kimlik yaratmak durumundaydılar. (Akt. Jaffrelot 2010:57)” tespiti İslâmci-muhafazakârların, içinde olmadıkları bir tahayyülde devlet temelli milliyetçilik üzerinden anlatıya dayalı bir millî kimlikle tezahür ettiğini görüyoruz.

4. Sonuç

Osmanlı’nın son döneminde kendilerini farklı tanım ve kimliklerle -kabul edilebilir benzerliklerine karşın- ortaya koyan İslâmıcılık ve Türkçülüğün, Cumhuriyet’in erken döneminde dine yönelik mesafenin farklılıkları flulaştırması ile milliyetçilik saflarına çekildiğini görüyoruz. İslâmci/muhafazakârlar için milliyetçilik etrafındaki bu hizalanmada, öncelikle kendilerini dayandırdıkları “medeniyet”in ve parçası olmak ya da pay almak istedikleri yeni dönemde “dışarıda bırakılma”nın etkisi olduğu açıktır. Söz konusu “dışarıda bırakılmaya” gösterilen reaksiyon, “vatan bizim”, sonrasında ise “devlet bizim”de şekillenmiştir. Bu minvalde öncelikli olarak “anlatı inşası”na başvurulmuş sonrasında zeminden yoksun bu inşada, resmî ideolojinin Anne-Marie Thiesse’nin ifadesi ile “özgürlüğe uzanan kahramanca, acılı ve uzun bir süreç” ve “kurucu atalar”dan oluşan anlatısını aynı şekilde benimsemişlerdir. (Thiesse, 2010:164) Mezkûr benimsemede, resmî ideolojinin kendisini var etme sürecinde “öteki” ya da “düşman” olarak belirlediği birçok unsurun (Komünizm, bölücülük vb.) toplumsal düzlemde kabul görmesi kolaylık sağlamıştır. Böylelikle 1950 sonrası milliyetçi-muhafazakâr içerimde, dini dışarıda bırakmayan ama “devlet”i merkeze alan bir anlayış “İslâmıcılar (ya da dinî hassasiyeti olanlar)” için din-devlet özdeşliğinin kabulünü pekiştirmiştir.

Isiah Berlin, egemen bir siyasî kültürel gücün karşısında, kendine vehmettiği kıymetin abartılması ve sahip olduğu erdemlerin yüceltilmesi yolu ile “Öteki”ne karşı beslenen bir hunca dayanan milliyetçilik (Akt. Jaffrelot, 2018: 58) anlayışından söz eder. Bu bağlamda, İslâmci/muhafazakâr anlayış, tarihten devşirilen kıymet ve erdemleri öne çıkarırken Osmanlı’nın son döneminde olduğu gibi bu öne çıkarmayı din üzerinden yap(a)mamıştır. Millî Mücadele döneminin “dinî milliyetçiliği” çok kısa bir süre içerisinde Türk milliyetçiliğine evrilip, milleti tamamlayan unsurlardan din unsuru sıralamadaki yerini kaybedince, Türk kimliği üzerinden bir “Öteki” tanımlamasına gidilmiş, çoğu zaman Türk olmayan Müslümanlar da bu tanımlamaya dâhil edilmiştir. Dinden bağımsız Türk kimliği inşasında çözüm olarak yukarıda bahsi geçen tarihî miras üzerinden Türk-Müslüman özdeşliğinin pekiştirildiği (Türklüğü önceleyecek şekilde) milliyetçilik, İslâmıcıların nazarında, “dinî” bir söylemle “öteki”ni (yeniden) belirlediği gibi aynı zamanda resmî ideoloji ile paralel bir söyleme yaklaşmıştır.

50’li yıllarda DP’nin, “milliyetçi-popülizmi” (Canefe, 2007: 150) yaygınlaştırması ile öncesinde kendisini ifade edecek zemin bulamayan milliyetçi-mukaddesatçı anlayış, ırkçılıkla araya konulan mesafenin de etkisi ile “kutsal”ına yaklaşmak için milliyetçiliğe sığınmıştır. Bilhassa Kore Savaşı ile başlayan süreçte -bir sonraki aşamasını 1970’lerden sonra göreceğiz- devlete-millete sadakâtın pekiştirici bir unsuru olarak İslâm ve onun “yurttaş sorumluluğunu” öne çıkaran yanları ile milliyetçilik-din/İslâm, milliyetçi-mukaddesatçı cenahu besleyecektir. Demokrat Parti, liberal söylemleri ile kendisini “devlet mitosu”ndan ayırmayan milliyetçi-muhafazakârlar için bir yandan mevcut “uzak kalışın” geçiciliğini hatırlatırken bir yandan da resmî ideoloji ile arada tampon görevi görmüştür.

Milliyetçi düşüncenin dinî içeriğini arka planı verilirken günümüzdeki siyasî konumlanmada da benzer bir yaklaşımın devam ettiğini söyleyebiliriz. Günümüzde her ne kadar farklı politik kimliklerle siyasî arenada olsa da birçok oluşumun söz konusu din ve milliyetçilik ya da “ulusalcılık” olunca bir şekilde aynı safta hizalanabildiğini görüyoruz (Cumhur İttifakı veya Millet İttifakı). Bu kadar farklı

oluşumların bir araya gelişinin arka planında bir yandan yeni bir politik söylem geliştirememek olsa da diğer yandan karşılıklı olarak söz konusu tarihî sürece sıkı sıkıya bağlılıklar vardır. Türk milliyetçiliğinde belirleyici olan din-devlet özdeşliği farklı amaçlarla da olsa birçok farklı siyasî anlayış tarafından kullanılmaktadır. Siyasal “yeni gruplaşmalar”ın bu minvalde ilkesel değil, ancak tamamen araçsallaştırma da denilemeyecek bir bağlılıkla, bahsedilen özdeşliği olduğu gibi kabul etmesi söz konusudur.

Kaynakça

- Akman, A. (2008). Etnik-Sivil Kuramsal ikilemin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı. *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.). İçinde (ss. 81-99). İletişim Yayınları.
- Aktürk, Ş. (2015). *Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akseki, A. H. (1344). *Askere Din Dersleri*. Evkaf-ı İslâmiye Matbaası.
- Anderson, B. (2014). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Metis Yayınları.
- Bhabha, H. (2000). *Nation and Narration*. Homi Bhabha (Ed.). Routledge.
- Billig, M. (2002). *Banal Milliyetçilik*. Gelenek Yayınları.
- Bora, T. (2015). *Türk Sağının Üç Hâli, Milliyetçilik, Muhafazakârlık. İslâmcılık*. Birikim Kitapları.
- Canefe, N. (2007). *Anavatandan Yavruvatana, Milliyetçilik, Bellek ve Aidiyet*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çağaptay, S. (2009). *Türkiye’de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik, Türk Kimdir?*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1953). Komünizmi Gölgede Bırakan Tehlike. *Sebilürreşad*, 6(143), ss.276.
- Demirel, T. (2016). *Türkiye’nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doğan G. (1947). Türkiye, Yekpare Türklük Ailesinin Malıdır. *Doğan Güneş Dergisi*, 1 Ekim 1947, (6), ss.82.
- Doğrul, Ö. R. (1947). Millet ve Ümmet. *Selamet Dergisi*, 19 Eylül 1947, (18), ss. 2-16.
- Eşref E. (1923). Hâkimiyet-i Milliye Devrinde Hükümetin Takip Edeceği Yol. *Sebilürreşad*, 16.08.1923, 22(551-552), s. 41-43.
- Eşref E. (1950). Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi. *Sebilürreşad*, IV(80), ss. 65-77.
- Gürpınar, D. (2011). *Ulusalçılık İdeolojik Önderlik ve Takipçileri*. Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2006). *Geleneğin İcadı*. Agora Kitaplığı.
- İnan, A. (1930). *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler*.
- İnan, M. (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*. Türk Tarih Kurumu.
- Koçak, C. (2008). Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Milliyetçilik*. Tanıl Bora (Ed.). İçinde (ss.37-43). İletişim Yayınları.
- Jaffrelot, C. (2010). Bir Milliyetçilik Kuramı İçin, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek, Kuramlar ve Uygulamalar*. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot (Yay. hz.). İçinde (ss. 23-82). İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. Alfa Yayıncılık.
- Özbudun, E. (1998). Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu. *75 Yılda Tebaadan Yurttaşına Doğru*. Artun Ünsal, Ayşe Berktaş (Der). İçinde (ss.151-158). Tarih Vakfı Yayınları.
- Sebilürreşad (1950). Şeriat tehlikeli ve menfur bir şey midir?. *Sebilürreşad*, IV(83), ss. 122-123.
- Serdengeçti, O. Y. (1947). Yolumuz-Bizim Milliyetçiliğimiz. *Serdengeçti Dergisi*, (1), ss.3-4.
- Serdengeçti, O. Y. (1950). 3 Mayıs, Millî Feveranı. *Serdengeçti Dergisi*, 4(10), ss.3.
- Serdengeçti Dergisi (1950). Kore Meselesi. *Serdengeçti Dergisi*, 4(11), ss. 8.

Serdengeçti, O. Y. (1951). Aslan Mehmetçik. *Serdengeçti Dergisi*, 5(13), ss.5.

Smith, A. (2014). *Milli Kimlik*. İletişim Yayınları.

Tanrıkulu, H. (1952). Bir Dinci Daha Sağlam Bir Milliyetçidir. *İslâmın Nûru*, (10), 1 Şubat 1952 ss.20.

Tanrıöver, H. S. (1928). *Dağ Yolu*. Türk Ocakları Hars Heyeti Neşriyatı.

TBMM Zabıtları, 20, 1953: 526-530.

Tekin, A. (1936). *Kemalizm*. Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.

Thiesse, A. M. (2010). Ulusal Kimlikler, Ulusaşırı Bir Paradigma, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek, Kuramlar ve Uygulamalar*. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot (Yay. hz.). İçinde (ss.151-178). İletişim Yayınları.

Summary

In this study, the religious fundamentals of nationalism in the Ottoman and Republican periods are discussed. In this context, the approach of Islamist-conservative understanding to nationalism has been evaluated. The main question of the study is with which motives Islamist and conservative thinkers approached the nationalist line with their distant stance against the nationalist attitude by the 1950s. In the article, the perception of nationalism in the early and later period of the Republic, the transformation and, ultimately, the emergence of an understanding of nationalism, including Islamist perception, especially during the period of the Democratic Party, and the identity of "state-religion" are discussed. Firstly, while the stance of the Islamist understanding of the Ottoman period distanced from nationalism was revealed, both the approach of the official ideology to nationalism and the place of Islamist thought in this approach were determined during the Republican period.

With the transition to multi-party life, the approaches of Islamist-conservatives to the state phenomenon were evaluated in the context of religion and nationalism. As a result, it has been revealed that the nationalist idea, which was distanced before, was determined with a religious content and internalised.